

Н.Ю. Бєлікова

Донецький національний університет, Україна

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ХХІ ст.: ПОШУК ШЛЯХІВ ПОРОЗУМІННЯ

У статті здійснена спроба дати загальну характеристику процесам, що відбувалися в українському православ'ї у період 2001 – 2009 рр., виявити зміни в позиціях українських православних церков щодо кола питань, а саме: канонічного статусу – автономії або автокефалії, створення єдиної православної помісної церкви та можливості міжправославного діалогу.

Кінець ХХ ст. характеризувався напруженістю у релігійному житті українського суспільства, яку вносив міжправославний конфлікт, обумовлений наявністю у країні трьох православних церков – Української православної церкви в єднанні з Московським патріархатом (УПЦ), Української православної церкви Київського патріархату (УПЦ КП) та Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Цей конфлікт залишився невирішеним й на початку ХХІ століття, але певні позитивні тенденції, безумовно, можна відстежити. Отже, характеристика міжправославних взаємин в Україні у період 2001 – 2009 рр., виявлення змін в позиціях українських православних церков по відношенню до проблем канонічного статусу, створення єдиної помісної церкви та можливості діалогу й складають **мету даної статті**.

Керівництво УПЦ у 90-і рр. ХХ ст. було переконане, що в Україні існує лише одна православна церква, всі інші є розколами. Об'єднуватися з розкольниками не можна – вони повинні приєднатися до канонічної церкви через покаєння. Але будь-які, навіть попередні консультації й переговори, можливі лише за умови припинення насильства з боку прихильників УПЦ КП відносно УПЦ, повернення УПЦ храмів та майна, відібраних у неї іншими церквами, невтручання влади у внутрішнє життя церкви та неучасті у діалозі предстоятеля УПЦ КП Філарета. Анафемування у 1997 р. предстоятеля УПЦ КП Архієрейським собором РПЦ обумовило канонічну неможливість для керівництва УПЦ молитовного спілкування з УПЦ КП й навіть спільної участі у світських заходах [1].

Ієрархи УПЦ вважали, що єдина (в значенні одна, а не об'єднана, тому що у християнській термінології не має такого терміна, як об'єднання – тільки приєднання й входження) православна церква Україні необхідна, але вона може бути за умов, якщо буде: Христовою, а не національною у вузькому розумінні (слово «українська» насамперед вказує на географічне розташування Церкви); канонічною, а не волюнтаристською, тобто шлях до єднання має бути не тим, який диктує «світ цей»; вільною, але не державним придатком; автокефальною, тобто в перекладі з грецької «самоочолованою». Автокефалія повинна була відбутися на цілковито канонічних засадах – її мав дарувати Помісний собор РПЦ, а потім визнати вся Православна Повнота. Головною умовою дарування автокефалії УПЦ проголошувала єдність усіх православних конфесій в Україні, а також згода всієї церковної повноти прийняти її.

Приводом підтвердити позицію УПЦ стало підписання 3 серпня 2006 р. під час Круглого столу в Секретаріаті Президента України «Універсала Національної Єдності». У Зверненні Священного синоду УПЦ від 22 листопада 2006 р. [1] підкреслювалося, що утвердження та розбудова Помісної Церкви можливі виключно на базі УПЦ, шляхом

вдосконалення її канонічного статусу, внаслідок успіхів у подоланні розколу та його наслідків. Як і раніше, мова йшла про необхідність приєднання «розкольників» до УПЦ через покаєння, при цьому чітко визначено, що єпископи та духовенство, які відійшли від Церкви, не можуть бути прийнятими в сані, який «здобули в розколі», йдеться тільки про відновлення в тому сані, в якому були «до відходу в розкол». Це, на думку представників УПЦ, пояснюється тим, що УПЦ КП «позбавлена законної ієрархічної структури і апостольського преемства. Ця організація є не церковним, а суспільним новоутворенням релігійного забарвлення, у якому звершувані “священнодійства” втратили свою сакральну сторону, стали безблагодатними» [1].

Щодо проблеми канонічного статусу церкви, то потрібно зазначити, що повної єдності серед ієрархів УПЦ не було ні у 90-і рр., ні зараз. Дві полярні позиції демонструють митрополит Одеський та Ізмаїльський Агафангел (Саввін), ідеолог «проросійського крила» УПЦ, жорсткий противник ідеї автокефалії, та митрополит Черкаський Софроній (Дмитрук), який неодноразово виступав з міркуваннями щодо необхідності повної канонічної самостійності УПЦ. У своєму зверненні до єпископату у 2005 р. останній писав, що поки УПЦ не буде мати статус повної незалежності, з нею ніхто не буде розмовляти про приєднання. Софроній зазначив: «Незрозуміло, чому найбільша за кількістю віруючих людей Православна Церква світу не може без будь-кого самостійно керуватись у своєму житті» [2]. Дуже показово, що єпископат УПЦ не підтримав відкрито владу Софронія, але водночас не прозвучало жодного засудження і не було застосовано жодних санкцій проти нього. Більш того, у 2008 р. архієпископ Софроній був зведений у сан митрополита. Вірогідно, це обумовлено намаганням керівництва церкви врівноважити активну проросійську позицію митрополита Агафангела рівним за статусом архієреєм з активною патріотичною позицією. Відсутність єдності у поглядах на проблему чітко усвідомлювалася керівництвом церкви. Неодноразово визначалося, що «в українському церковному народі немає єдності в питанні оптимального для нашої Церкви канонічного статусу. Тому і сьогодні... остаточні рішення по цьому питанню будуть передчасними» [3], [4].

Складність ситуації в УПЦ, відсутність єдності з ряду питань наочно продемонструвала Нарада делегатів УПЦ на Помісному соборі РПЦ, що відбулася 17 січня 2009 р. Головна тема – вибори Предстоятеля РПЦ – питань не викликала: присутніх ознайомили з програмою майбутнього Помісного собору та процедурою обрання Патріарха. Митрополит Володимир (Сабодан) відмовився від висунення його кандидатури на обрання Патріархом («Я бажаю предстати перед Богом сто двадцять першим Митрополитом Київським. Шістнадцятим Патріархом Московським і всієї Русі хай буде той, на кого вкаже Бог та ваш вибір» [4]).

Значно більш проблемною виявилася промова митрополита Володимира (та резолюція на її основі), головні положення якої можна звести до наступного:

1. Помісний Собор РПЦ, якому належить вища влада в питаннях врівнення та канонічного устрою, має затвердити рішення попередніх Архієрейських соборів відносно існуючого статусу УПЦ (УПЦ як «незалежна та самостійна в управлінні» згідно з рішенням Архієрейського собору РПЦ від 25 – 27 жовтня 1990 р. та відповідною Грамотою Патріарха Олексія, «самокерована з правами широкої автономії» згідно з восьмою главою редакції Статуту про управління РПЦ, що була прийнята ювілейним Архієрейським собором у серпні 2000 р.).

2. З метою подолання розколу необхідно продовжувати діалог з УПЦ КП та УАПЦ. «Як свідчать тексти звернень УПЦ КП та УАПЦ, і в наших братів... існує бажання знайти вихід з канонічної ізоляції, в якій вони опинилися. Тому сьогодні ми маємо всі умови для того, щоб спокійно та виважено проаналізувати ситуацію та спробувати знайти оптимальну модель подолання церковних розділень в Україні».

3. Для визначення майбутньої церкви, її можливого канонічного статусу має бути створена спеціальна комісія, до якої б увійшли не лише представники ієрархії РПЦ та УПЦ, але й церковні науковці з богословських навчальних закладів Росії та України. В разі створення комісії, вона б могла розглянути і можливі шляхи подолання церковних розколів в Україні.

4. Підтверджено осуд так званого «політичного православ'я», «представники якого намагалися принести в церковну огорожу певні політичні ідеології та під прикриттям Церкви фактично займалися політичною пропагандою» [4].

Значна кількість делегатів негативно сприйняла резолюцію через її «автокефальний дух». Противники прийняття документа виступили проти необхідності підтвердження канонічного статусу УПЦ. На думку секретаря Одеської єпархії отця Андрія (Новікова), патріарша грамота 1990 р. була видана під тиском митрополита Філарета. Вікарій Одеської єпархії єпископ Олексій додав, що й статут УПЦ був прийнятий з порушеннями статуту РПЦ й що в ньому автокефалія де-факто вже прописана. Підсумував митрополит Одеський Агафангел: «Від чого ми 18 років бігли, до того ж повинні тепер повернутися, знов до Філарета» [5]. Отже, прихильники митрополита Агафангела, представники так званої «одеської партії», вважають, що й існуючого зараз статусу УПЦ забагато. Не підтримало багато з присутніх й тезу про необхідність діалогу з «розкольниками». У пропозиції створення спеціальної комісії противники митрополита побачили намагання створити орган, який підготує канонічне відділення української церкви від російської. Деякі спостерігачі оцінюють цю ситуацію як початок здійснення висловлювання патріарха УПЦ КП Філарета: «Я пройшов шлях, котрий митрополиту Володимиру ще належить пройти» [5]. Отже резолюція була відхилена.

Разом з тим Помісний собор РПЦ, що відбувся 27 – 28 січня 2009 р. у Москві, ухвалив чинний Статут РПЦ. У параграфі 18 глави VIII Статуту міститься визначення статусу УПЦ як самокерованої Церкви з правами широкої автономії. В параграфі зазначено, що «в своєму житті та діяльності УПЦ керується Томосом Патріарха Московського і всієї Русі 1990 р. та Статутом УПЦ, який затверджується її Предстоятелем та ухвалюється Патріархом Московським і всієї Русі», тобто існуючий нині статус УПЦ був підтверджений Помісним собором [6].

Щодо позиції УПЦ КП в міжправославному конфлікті, то ієрархи цієї церкви відстоювали точку зору, що в незалежній країні має бути незалежна церква. Патріарх Філарет неодноразово зазначав, що набагато менші Помісні Церкви, як ось Грузинська, Грецька, Румунська, Болгарська тощо – самі проголошували свою автокефальність і у свій час були визнані православними патріархами. Таким саме шляхом пішла і Україна. На кінець 90-х рр. священноначалля УПЦ КП визнало деяку неканонічність своїх дій, але вважало, що канони мають історичний характер і не завжди відповідають вимогам часу. При цьому підкреслювалося, що проголошення автокефалії більшості Помісних православних церков відбувалося з порушенням церковного права, а зміна політичних кордонів, унезалеження держав і воля державного проводу виявлялися вирішальними чинниками в одержанні повної канонічної самостійності тією чи іншою православною церквою. В УПЦ КП також посилялися на відсутність чітко сформульованого способу й порядку дарування автокефалії (це визнавала й Московська патріархія, зауважуючи, що визначення з цього питання має зробити Всеправославний собор). Що стосується канонічності, то, як вважав патріарх Філарет, УПЦ КП сповідувала православну віру, дотримувалася канонів, її ієрархія мала апостольську спадкоємність, а отже, вона відповідала усім нормам православної церкви [7].

15 квітня 2007 р. Архієрейський собор УПЦ КП прийняв Історико-канонічну Декларацію «Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква» [8], в якій викладено бачення УПЦ КП кола церковних питань: канонів, соборності, таїнств,

проголошення автокефалії певними церквами тощо, історичних умов виникнення та діяльності церкви, стосунків між УПЦ КП та відповідно УПЦ й УАПЦ, зауваження із приводу порушень Московським патріархатом догматів і канонів православної церкви (йдеться, передусім, про практику перехрещень та повторення таїнств). Привертає увагу трактування УПЦ як церковно-адміністративної структури, яка виникла «унаслідок розколу, спланованого та проведеного керівництвом Московської патріархії за допомогою спецслужб та частини єпископів УПЦ», й яка «не може називатися Церквою, бо вона не має статусу ні автокефальної, ні автономної» (пояснено, що православна церква визнає тільки ці два різновиди свого статусу, а церковна структура зі статусом «незалежної і самостійної в управлінні» не передбачена канонами), тобто маємо свого роду відповідь УПЦ КП на чисельні й багаторічні звинувачення її з боку УПЦ та РПЦ у розколі, неканонічності тощо.

Патріарх Філарет постійно говорив про необхідність об'єднання, але так само, як і митрополит Володимир, розумів під об'єднанням приєднання (скажімо, УАПЦ до УПЦ КП). Так, в одному з інтерв'ю вже у 2009 р. він сказав, що реальна модель створення єдиної православної церкви в Україні – лише об'єднання. Йдеться про об'єднання з УПЦ, бо «з нашою Автокефальною – це вже майже вирішено, попри волю деяких єпископів» [9]. Коментуючи останню заяву, слід пригадати, що всі спроби офіційного об'єднання УПЦ КП з УАПЦ не мали позитивних результатів, наслідком чого стало проголошення УПЦ КП нової концепції об'єднання – без ієрархів УАПЦ, які не бажають об'єднуватися, шляхом переходу вірних УАПЦ до УПЦ КП. Такі переходи стали частим явищем, так тільки у березні 2009 р. до складу УПЦ КП було прийнято 33 парафії УАПЦ в Тернопільській області [10]. Предстоятель УПЦ КП Філарет у своїх останніх інтерв'ю зазначав, що коли церкви об'єднуються, «автокефалія сама собою прийде» (до речі, це важливий нюанс, раніше на перше місце ставили отримання автокефалії). При цьому він наголошував, що «якщо Предстоятель УПЦ хоче, щоб в Україні була одна помісна Церква, то повинен відокремитися від Москви» [9].

Взагалі Патріарх Філарет припускав, що за його життя УПЦ КП може й не отримати визнання Повноти Православ'я, але вважав, що розвиток й зміцнення Української держави об'єктивно працюватиме на незалежну Українську православну церкву, яка зрештою домінуватиме у країні і яку доведеться визнати іншим церквам [11, с. 3]. Ще у 2003 р. в одному зі своїх інтерв'ю він заявив, що «можна з впевненістю сказати, що УПЦ КП відбулася як Помісна Церква. Сьогодні наша церква так зміцніла, що питання “бути чи не бути” виключене» [12].

Позиція УАПЦ з приводу канонічного статусу церкви, а також можливості діалогу змінювалася неодноразово протягом останнього десятиліття. Наприкінці 90-х рр. керівництво церкви вважало, що майбутня єдина Українська православна церква має бути незалежною і патріаршою. Про приєднання до УПЦ у 90-і рр. мова не йшла (ця ідея з'явиться пізніше) – УАПЦ вважала, що хоча ця церква й називає себе Українською, але духу українського там немає. Логічне об'єднання з УПЦ КП не відбулося (одна з перших спроб датується 1998 р., коли був підписаний «Меморандум представителів УПЦ КП та УАПЦ...», друга – 2000 – 2001 рр., коли унаслідок низки зустрічей, в тому числі у Константинополі, були навіть підписані домовленості, які передбачали початок переговорного процесу, третя – прийшлася на 2005 р. Як і попередні, вона не мала позитивних результатів. Її наслідком були взаємні звинувачення у неготовності до компромісу й курс УАПЦ на зближення з УПЦ).

У 1998 – 1999 рр. керівництво УАПЦ схилилося до ідеї отримання канонічного статусу через приєднання до канонічно визнаних православних юрисдикцій. У своєму Заповіті, датованому 1 грудня 1999 р., Патріарх Димитрій написав: «Спархії УАПЦ в Україні благословляю визнати над собою юрисдикцію Блаженнішого митрополита

УАПЦ в діаспорі та УПЦ в США Костянтина» [13, с. 423]. Після смерті Дмитрія (лютий 2000 р.), 14 – 15 вересня 2000 р. в Києві відбувся Помісний собор УАПЦ, який визнав недоцільним обирати нового Патріарха УАПЦ й обрав предстоятелем митрополита Тернопільського і Подільського Мефодія (Кудрякова). Митрополит Костянтин, предстоятель УПЦ в США, був обраний «духовним опікуном» УАПЦ (він відмовився від обрання предстоятелем УАПЦ через відсутність благословення на це Константинопольської патріархії, у юрисдикції якої знаходиться УПЦ в США). Прагнення через визнання керівником УАПЦ митрополита Костянтина прилучитися до канонічного Константинопольського патріархату залишилося нереалізованим.

У подальшому ієрархи розійдуться у думках з приводу перспектив розвитку своєї церкви. В ухвалі Єпархіального собору Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ від 30 березня 2001 р. було зазначено, що до проголошення єдиної Помісної української православної церкви й надання їй Церквою-Матір'ю автокефалії Україна залишається канонічною територією Константинопольської патріархії. Вищою канонічною владою перехідного періоду визнається Вселенський Патріарх та його повноважний представник митрополит Костянтин. Аналогічну ухвалу прийняв собор Київської єпархії (5 квітня 2001 р.). Керівництво церкви на чолі з митрополитом Мефодієм не погодилося з цими твердженнями. 12 грудня 2002 р. Архієрейський собор УАПЦ прийняв рішення про відлучення від церковного спілкування архієпископа Ігоря (голови Харківсько-Полтавської єпархії, керуючого справами Патріархії УАПЦ), позбавлення його всіх посад й виведення за штат. 9 квітня 2003 р. Архієрейський собор визнав право митрополита Мефодія одноосібно керувати УАПЦ (тобто йшлося про повернення до самостійного розвитку та відмову від курсу на Константинополь).

Незгідна з цими рішеннями частина УАПЦ (Харківсько-Полтавська єпархія, Всеукраїнське православне братство апостола Андрія Первозванного, Львівське крайове ставропігійне братство святого Андрія Первозванного) заявила про свою вірність заповітові патріарха Дмитрія та ухвалам Помісного собору 2000 р. [13, с. 424], [14]. Щоб повною мірою усвідомити ступінь роз'єднаності в церкві, слід згадати, що Собор Львівської єпархії на чолі з архієпископом Макарієм (Малетичем) у 2005 р. [15], [11] оголосив свою спільноту автономною частиною Константинопольського патріархату з поминанням архієпископа УПЦ в США Всеволода (це взагалі не зрозуміло, якщо врахувати, що останній був підпорядкований митрополиту Костянтину). На Архієрейському соборі УАПЦ (11 серпня 2005 р.) прозвучала навіть пропозиція запросити Всеволода на предстоятельство майбутньої Об'єднаної православної церкви. Складається враження, що думками з цього приводу самих Всеволода або Костянтина ніхто особливо не цікавився.

Після невдалих спроб об'єднання з УПЦ КП (головними причинами невдач названі особистість патріарха Філарета та модель об'єднання, яка передбачала поглинання Київським патріархатом УАПЦ [16]), відбувається зближення УАПЦ з УПЦ. Митрополит Мефодій, починаючи з 2005 р., неодноразово проголошував, що створення в Україні єдиної Помісної православної церкви неможливо без участі УПЦ. На початку 2006 р. з'явилися повідомлення щодо намірів УПЦ та УАПЦ розпочати діалог. Було вирішено створити відповідні комісії. Проте не всі представники УАПЦ погодилися з таким рішенням керівництва. Так, 21 лютого 2006 р. Львівське краєве ставропігійне братство підписало Заяву, в якій засудило спроби вести сепаратні переговори із Московським патріархатом без участі представника Константинопольського Патріарха. Тим не менш, Архієрейський собор УАПЦ у своїй Заяві від 15 – 16 серпня 2006 р. достатньо високо оцінив перше засідання Змішаної комісії, під час якого сторони обговорили сучасну церковно-конфесійну ситуацію в Україні та висловили своє бачення проблеми об'єднання українського православ'я. Було зазначено, що обидві церкви готові до «діалогу, що

заснований на шанобливому ставленні до канонічного передання Церкви та взаємній повазі» [16]. У жовтні 2006 р. та у березні 2007 р. відбулися чергові робочі зустрічі комісій УПЦ та УАПЦ.

Обговорення проблемних питань було активізовано черговою ініціативою Президента України В. Ющенка. 12 січня 2007 р. він зустрівся з Синодом УПЦ КП й заявив, що готовий звернутися до Синодів Московського і Київського патріархатів з ініціативою щодо створення спільної богословської комісії, яка займатиметься питанням створення єдиної помісної Церкви в Україні. За словами В. Ющенка, до складу комісії могло б увійти по три єпископи й по два священники з обох сторін. Комісія має розглянути питання, які сприятимуть початку діалогу, а згодом й об'єднанню церков. Патріарх Філарет у відповідь заявив, що Київський патріархат готовий до діалогу. Він відзначив, що процес об'єднання є нелегким, «але немає нічого в світі, чого не можна подолати, якщо є добра воля; у Київського Патріархату вона є, якщо є і в Московського, необхідно створити спільну комісію» [17].

УПЦ відреагувала очікувано жорстко. У повідомленні прес-служби УПЦ сказано, що ця зустріч ще раз показала, що глава держави нехтує церковними канонами і відноситься до рішення суто церковних питань як до якихось політичних переговорів і підклимних домовленостей. Було нагадано, що УПЦ чітко визначила свою позицію щодо питання єдиної помісної Церкви [18]. Тим не менш, 24 січня 2007 р. пройшов Архієрейський собор УПЦ, одним з питань порядку денного якого було обговорення ініціативи президента. Собор прийняв рішення утриматися від утворення подібного роду двосторонньої комісії, оскільки «УПЦ КП, не маючи апостольського преемства ієрархії, не може бути рівноправним учасником діалогу». Разом з тим Архієрейський собор в односторонньому порядку створив «Комісію УПЦ по відновленню єдності Українського Православ'я» (у складі 12 осіб). До її компетенції віднесено випрацювання механізмів відновлення єдності шляхом церковно-дисциплінарних норм. Собор ще раз нагадав, що під поняттям «відновлення єдності» розуміється повернення тих, хто відійшли від церковної єдності, через покаєння [19].

29 січня 2007 р. прес-центр Київської патріархії оприлюднив Заяву, в якій позитивно оцінив створення комісії. Разом з тим зазначено, що запропонована концепція «діалогу» для представників УПЦ КП є образливою і неприйнятною, проте, якщо вона буде позбавлена образливих натяків та двозначностей, Київський патріархат готовий до нього [20].

12 лютого 2007 р. президент В. Ющенко звернувся до предстоятелів українського православ'я з листом, у якому знов запропонував розглянути можливість проведення зустрічей та консультацій для вирішення проблемних питань розвитку православ'я. 27 лютого 2007 р. було надано відповідь УПЦ, основним змістом якої була інформація щодо рішень Архієрейського собору від 24 січня. 28 лютого 2007 р. Синод УПЦ КП підтвердив свою позицію в питанні діалогу з УПЦ, викладену в «Заяві» від 29 січня 2007 р. В офіційному повідомленні прес-служби УАПЦ (від 12 березня 2007 р.) сказано, що церква підтримує ініціативу Президента, однак вважає, що все має спиратися на канони та відбуватися за ініціативою церков. В УАПЦ не виключають поновлення діалогу з УПЦ КП, однак за умови, що «патріарх Філарет погодиться відійти від церковного керування». Щодо переговорів з УПЦ, то в УАПЦ стверджують, що вони «засвідчили шанобливе ставлення сторін одна до одної, однак, оскільки ці переговори перебувають на початковому етапі, то сторони ще не підійшли до обговорення конкретних моделей відновлення єдності між УАПЦ та УПЦ». Разом з тим, прес-служба УАПЦ наголосила, що «інформація, яка розповсюджується деякими колами та ЗМІ про те, що УАПЦ “приєдналася” або в найближчому часі “приєднається” до УПЦ, не відповідає дійсності» [21].

Ситуація почала змінюватися у більш конструктивний бік вже наприкінці 2007 р. У грудні цього року Синод УПЦ КП прийняв «Звернення Священного Синоду та єпископату УПЦ КП до архієреїв, духовенства та вірних УПЦ (в складі Московського патріархату)» із закликом розпочати діалог з метою утворення в Україні єдиної православної церкви. Це звернення було передане предстоятелю УПЦ Володимирі 15 грудня 2007 р. У виступі на Архієрейському соборі УПЦ 21 грудня 2007 р. митрополит Володимир визначив чинники, що підсилюють розкол: «Нас не розділює ані вчення, тому що ми дотримуємося тих самих догматів віри, ані національна ознака, тому що ми сини й доньки одного народу. Нас роз'єднує лише егоїзм деяких лідерів та втручання певних політичних сил» [22]. Отже, це твердження чітко визначає й передумови об'єднання. Митрополит підкреслив необхідність загальних зусиль у пошуку шляхів до подолання розколу, що «передбачає спільне осмислення того, що відбувалось з нашими Церквами і нашим суспільством упродовж останніх десятиліть – осмислення в рамках зустрічей, діалогу та конкретних справ, які наближали б нас один до одного» [22]. 16 липня 2008 р. Синод УПЦ оприлюднив відповідь на звернення УПЦ КП, у якій було зазначено, що УПЦ готова до конструктивного діалогу та співпраці з усіма зацікавленими сторонами [23].

Це відбулося на фоні нового загострення ситуації, коли стали можливими певні зміни орієнтирів у зв'язку з візитами до Києва ієрархів помісних православних церков з приводу святкування 120-ї річниці хрещення Русі. Особливу увагу привертала постать Константинопольського патріарха Варфоломія, який напередодні візиту до Києва, у середині липня 2008 р., зустрівся у своїй резиденції з патріархом Філаретом та митрополитом Мефодієм.

18 липня 2008 р. було зібрано Архієрейський собор УПЦ КП, на якому патріарх Філарет виклав своє бачення шляхів можливого припинення канонічної ізоляції церкви та досягнення єдності українського православ'я. Зокрема, було констатовано, що Константинопольська церква є Церквою-Матір'ю, яка здатна допомогти Українській Церкві розв'язати її болючі проблеми. Учасники Собору підтримали позицію Патріарха [24]. Відомо, що напередодні візиту представники Вселенського патріархату запропонували УПЦ КП наступні умови: тимчасова відмова від статусу Патріархату; входження до юрисдикції Константинополя з отриманням Томосу про автокефалію в майбутньому; формування керівних органів з благословення Вселенського Патріарха (зокрема, обрання Предстоятеля церкви актом Вселенського Патріарха з трьох альтернативних кандидатур, які висуває український єпископат).

Приєднання УПЦ КП до Константинопольського патріархату не відбулося. Оцінюючи візит Патріарха Варфоломія, Патріарх Філарет в інтерв'ю «Українському тижню» (від 13 березня 2009 р.) сказав, що в УПЦ КП та у Вселенського Патріарха були різні цілі. УПЦ КП бажала увійти на короткий термін до Константинопольського Патріархату і вийти звідти автокефальною (протягом 2009 року). Константинопольська церква намагалася зміцнитися за рахунок включення УПЦ КП до свого складу (з незрозумілими перспективами надання їй автокефалії). Тому Філарет зазначив: «Нам немає різниці – бути в Московському Патріархаті чи в Константинопольському. Тобто вийшли з одного ярма, потрапили – в інше». Більш того, він зазначив, що умови для Київського патріархату в складі Константинопольського ставили гірші, ніж для УПЦ у складі Патріархату Московського [9]. Тобто УПЦ КП повернулася до своїх попередніх позицій та поглядив на перспективи свого розвитку. У відкритому листі предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія до патріарха Філарета [25] саме на останнього була покладена відповідальність за зрив переговорів з Константинопольською церквою, оскільки Філарет, на думку Мефодія, не бажав поступатися своєю посадою та майже необмеженою владою в церкві, тим самим перекресливши «можливість канонічної легітимізації та отримання канонічної автокефалії для Української Церкви в близькій історичній перспективі».

В УПЦ у 2009 р., незважаючи на наявність противників, було продовжено курс на подолання розколу шляхом діалогу. Синод УПЦ 9 вересня 2009 р. ухвалив рішення про утворення комісії для підготовки діалогу з УПЦ КП та поновлення діалогу з УАПЦ [26]. Робочу групу у складі шести осіб очолив керуючий справами УПЦ архієпископ Білоцерківський і Богуславський Митрофан (Юрчук). Синод УПЦ КП 14 вересня 2009 р. створив власну робочу групу для підготовки діалогу з УПЦ (шість осіб) [27]. Її очолив ректор Київської православної богословської академії митрополит Переяслав-Хмельницький Димитрій (Рудюк).

Перша зустріч робочих груп УПЦ та УПЦ КП відбулася 2 жовтня 2009 р. У підсумковому протоколі учасники висловили сподівання, що наслідком їхньої роботи стане «налагодження безпосереднього діалогу між УПЦ та УПЦ КП з метою подолання існуючого церковного розділення». Діалог буде започатковано після відповідних рішень Синодів обох Церков. Було вирішено внести на затвердження Синодів пропозицію про застосування практики вживання назв та титулів так, як вони прийняті у кожній зі сторін, хоча й без їхнього визнання. Було відзначено, що для успішних результатів необхідне: налагодження співпраці у питаннях уніфікації української богословської та богослужбової термінології; вивчення богословських, канонічних та історичних аспектів, які мають відношення до діалогу. У документі також наголошено на наявності позитивного досвіду співпраці церков в таких питаннях, як викладання в школах «Основ християнської етики»; опіка ув'язнених, військовослужбовців [28]. Отже, перший крок у напрямку взаємопорозуміння був зроблений.

Нещодавній візит в Україну Патріарха РПЦ Кирила сприяв черговому визначенню позицій УАПЦ. Керівництво церкви піддало критиці ідею щодо заснування у Києві резиденції Патріарха. Можливість такого кроку була названа «відвертою канонічною агресією стосовно УПЦ та українського православ'я в цілому», бо це «знищить будь-які ознаки самостійності та незалежності в управлінні УПЦ, спровокує глобальний конфесійний конфлікт в Україні». Усвідомивши відсутність надій на кроки Москви у напрямку створення Української помісної православної церкви, а також наявність кризових тенденцій, небезпечних для автокефального руху (канонічна ізоляція; подекуди низькі канонічна дисципліна та освітній рівень духовенства; заснування маргінальними лідерами з числа колишніх кліриків окремих псевдоцерковних структур; перебування більшості православних громад в УПЦ, що пояснюється її канонічним визнанням тощо) [25], керівництво УАПЦ зробило вибір на користь Константинопольського патріархату. 26 серпня 2009 р. відбувся Архієрейський собор УАПЦ. Він прийняв Звернення до Патріарха Вселенського Варфоломія, в якому архієреї просили благословення на входження УАПЦ до складу Вселенського патріархату на правах автономії: «Заради виходу зі штучної канонічної ізоляції та відновлення співпричастя зі вселенським православ'ям, наша Церква готова та прагне увійти до складу Вселенського патріархату на правах автономії. Хоча здобуття автокефалії було й залишається стратегічною метою українського автокефального руху, для подолання розколу ми готові йти на значні поступки» [29]. У відповідь на звернення УАПЦ Синод Константинопольського патріархату 28 – 30 вересня 2009 р. ухвалив рішення, що для детальнішого вивчення ситуації в Україні приїде спеціальна комісія на чолі з митрополитом Галльським Емануїлом (Адамакісом) [30].

4 жовтня 2009 р. відбулася зустріч ієрархів УАПЦ з делегацією Вселенського патріархату. Представники делегації відзначили, що вітають намагання УАПЦ вийти з канонічної кризи та нормалізувати свій канонічний статус, а також проінформували Предстоятеля УАПЦ про сучасний стан міжправославних стосунків, зокрема, про хід

підготовки до Великого собору православної церкви. За словами митрополита Емануїла, на початку грудня в Константинополі відбудеться чергове засідання Синоду Вселенського патріархату, на якому заслухають звіт делегації [31]. Відбулися також зустрічі делегації з предстоятелями УПЦ та УПЦ КП. Так, 5 жовтня 2009 р. її прийняв митрополит Володимир. Представники Константинопольського патріархату позитивно оцінили факт зустрічі робочих груп УПЦ та УПЦ КП. Члени делегації повідомили, що мета їх перебування в Україні – це сприяння подоланню розколів, проте Вселенський патріархат не буде діяти у цьому питанні в односторонньому порядку, а лише у співпраці перш за все з УПЦ. Того ж дня з делегацією зустрівся патріарх Філарет. Учасники зустрічі обговорили стан справ у церковному житті України, висловили свої думки щодо проблеми церковного розділення та шляхів його подолання.

Отже, незважаючи на певні позитивні тенденції, що спостерігалися в українському православному світі у досліджуваний період, на кінець 2009 р. у черговий раз маємо ситуацію невизначеності. УПЦ, що залишається складовою РПЦ, як і раніше, стоїть на позиціях жорсткого дотримання канонічних норм при вирішенні питань, пов'язаних з отриманням статусу автокефалії, при цьому постійно підкреслюється, що тільки канонічна єдність Українського Православ'я може стати основою належного канонічного статусу, тобто одним з головних завдань є подолання розколу та його наслідків. Разом з тим необхідно звернути увагу на два моменти: по-перше, у досліджуваний час в УПЦ не було внутрішньої єдності: з одного боку, існувала консервативна «одеська партія» митрополита Агафангела, що стояла на промосковських позиціях і була жорстким противником ідеї автокефалії, з другого – «патріотична» – митрополита Софронія, який відстоював думку про необхідність для України власної незалежної православної церкви. По-друге, церква більш активно й дієво проголошує свою готовність до пошуків найбільш оптимальної моделі подолання церковних розділень в Україні, в тому числі й шляхом встановлення діалогу.

Що стосується УПЦ КП, то загалом позиція церкви протягом досліджуваного періоду суттєво не змінювалася: самостійно проголошена автокефалія (з певною перспективою визнання Вселенським православ'ям) вважалася достатньою, ідея створення єдиної Помісної української православної церкви та бажання йти на контакт з іншими церквами постійно підтверджувалися. При цьому більш чітко, ніж у 90-і роки, звучало розуміння того, що автокефалія «прийде» після об'єднання, тобто саме воно поступово ставало пріоритетним. Йшлося про об'єднання з УАПЦ (як варіант – з рядовими священиками та віруючими цієї церкви, без ієрархії, якщо вона не бажає об'єднуватися) та з УПЦ, яка має відійти від Московського патріархату. Новим моментом, який можна трактувати як тимчасове відходження від визначеного курсу, була невдала спроба домовитися з Константинопольським патріархатом – увійти до його складу на правах автономії й через короткий час вийти вже як автокефальна церква. Проте нечіткі перспективи надання автокефалії, незадовільні для керівництва УПЦ КП умови перебування у складі Константинопольського патріархату й насамкінець відсутність конкретних даних щодо позиції Вселенського патріархату унеможливили цей шлях отримання автокефалії.

УАПЦ протягом досліджуваного періоду переживала складні часи. По-перше, це було пов'язане із фактом існування розколу в церкві – йдеться, якнайменш, про УАПЦ на чолі з митрополитом Мефодієм та Харківсько-Полтавську єпархію на чолі з архієпископом Ігорем, чії погляди на перспективи розвитку церкви розрізнялися. Архієпископ Ігор та його прихильники вважали своїм духовним главою митрополита Костянтина, предстоятеля УПЦ в США, й відстоювали необхідність повернення під омофор

Вселенського Патріарха задля здобуття єдності Помісної української церкви та отримання від Константинопольського Патріарха канонічної автокефалії. Друга складова церкви протягом досліджуваного періоду здійснила еволюцію у своїх поглядах: від курсу на самостійне проголошення автокефалії, можливо в єднанні з УПЦ КП, через курс на приєднання до УПЦ до курсу на Константинопольську церкву, який передбачав відмову від автокефального статусу заради можливості канонічного єднання з православним світом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Звернення Священного Синоду УПЦ від 22 листопада 2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/uk/node/834>
2. Архієпископ УПЦ (МП) невдоволений станом своєї Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;5927>
3. Відповідь Священного Синоду УПЦ на «Звернення Архієрейського Собору УАПЦ до Помісного Собору УПЦ» від 16 липня 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/uk/node/3264>
4. Промова Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира до учасників зібрання делегатів УПЦ на Помісний Собор РПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/uk/node/4442>
5. Васильєв А. Камо грядеши, УПЦ? [Електронний ресурс] / А. Васильєв. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/wap/article;27044/>
6. Помісний собор РПЦ підтвердив статус УПЦ як самокерованої Церкви з правами широкої автономії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;27079/>
7. Патріарх Філарет. Різдво Христове та його значення для людства / Патріарх Філарет // Освіта. – 1998. – 23 – 30 грудня. – С. 11.
8. «Київський Патріархат – Помісна Українська Православна Церква». Історико-канонічна декларація УПЦ КП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/2007/05/02/deklaracia.html>
9. Київська поправка. Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет про православ'я в сучасному світі та роль у ньому України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ut.net.ua/art/166/0/2297/>
10. Синод УПЦ КП затвердив прийняття до складу цієї Церкви 33 парафії УАПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/freedom/news/article;27837/>
11. Пасхальне Послання Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета // Православний вісник. – 1999. – № 3 – 4. – С. 2-3.
12. Православ'я // Релігійна панорама. – 2003. – № 11. – С. 7.
13. Ісиченко І. Історія Христової Церкви в Україні / Ісиченко І. – Харків : Акта, 2003. – 472 с.
14. Канонічна перспектива виходу з розколу Православної Церкви в Україні. Ухвала 1 XIV єпархіального собору Харківсько-Полтавської православної єпархії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uaoc_doc/kharkivsobor_0305/
15. Православ'я // Релігійна панорама. – 2005. – № 4. – С. 11.
16. Заява Архієрейського Собору УАПЦ щодо питання об'єднання Українського Православ'я (м. Київ, 15 – 16 серпня 2006 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uaoc_doc/orthounit_2006/
17. Президент України готовий сприяти створенню богословської комісії, яка займеться питанням єдиної помісної Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;13688/>
18. Прес-служба УПЦ засудила методи церковної політики Віктора Ющенка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;13704/>
19. Відповідь УПЦ на лист Президента України на ім'я Блаженнішого Митрополита Володимира [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/uk/node/1122>
20. Заява прес-центру Київської Патріархії з приводу ініціатив щодо відновлення єдності українського православ'я від 29 січня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cerkva.info/2007/01/31/zajava.html>
21. В УАПЦ представили позицію цієї Церкви щодо об'єднання Українського Православ'я [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;14627/>
22. Виступ Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України на Архієрейському соборі УПЦ 21 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/uk/node/2488>
23. Відповідь Священного Синоду УПЦ на «Звернення Священного Синоду та єпископату УПЦ КП» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uocmp_doc/sinod2008/upcpr

24. Архієрейський Собор УПЦ КП [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;23464/>
25. Відкритий лист предстоятеля УАПЦ митрополита Мефодія патріарху УПЦ Київського Патріархату Філарету [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ukr/resources/religdoc/uaoc_doc/letter_patr-filaretu/
26. Синод УПЦ 9 вересня 2009 р. ухвалив рішення про утворення комісії для підготовки діалогу з УПЦ КП та поновлення діалогу з УАПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;31772/>
27. Синод УПЦ КП 14 вересня 2009 р. створив власну робочу групу для підготовки діалогу з УПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;31772/>
28. Підсумковий протокол № 1 зустрічі робочої групи УПЦ, на яку покладено відповідальність за підготовку діалогу з представниками УПЦ КП, і робочої групи УПЦ КП, на яку покладено відповідальність за підготовку діалогу з УПЦ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://orthodox.org.ua/uk/node/5721>
29. УАПЦ попросив благословення Патріарха Варфоломія на входження УАПЦ до складу Вселенського Патріархату на правах автономії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;31238/>
30. Представники Константинопольського Патріархату обговорять з керівництвом УАПЦ можливість «надати ліки, що зможуть зцілити рани на тілі Української Церкви» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://risu.org.ua/ukr/news/article;31916/>
31. Предстоятель УАПЦ наголосив, що УАПЦ чекає на «батьківські обійми» Патріарха Константинопольського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.risu.org.ua/ukr/news/article;32029/>

Н.Ю. Беликова

Православные церкви Украины в начале XXI в.: поиск путей взаимопонимания

В статье предпринята попытка дать общую характеристику процессов, которые происходили в украинском православии в период 2001 – 2009 гг., выявить изменения в позициях украинских православных церквей по ряду вопросов, а именно: канонического статуса – автономии или автокефалии, создания единой православной поместной церкви и возможности межправославного диалога.

N. Yu. Belikova

The Orthodox Church of Ukraine in the Beginning of XXI st.: the Search of the Ways of Mutual Understanding

In the article the author undertook an attempt to give a general characteristic of processes, which occurred in the Ukrainian Orthodoxy in 2001 – 2009; to reveal changes in positions of the Ukrainian orthodox churches concerning a circle of questions, namely: the canonical status – autonomy or avtokefaliya, the creation of uniform orthodox church and a possibility of interorthodox dialogue.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2009.